

In gesprek met ooggetuigen en nabestaanden. Ontmoetingen als onderdeel van het onderwijs over de Holocaust en andere genocides

Dienke Hondius, Vrije Universiteit Amsterdam en Anne Frank Huis

d.g.hondius@vu.nl

Het in contact brengen van leerlingen, studenten en geïnteresseerde volwassenen met ooggetuigen van de Jodenvervolgung, van andere genocides en overlevenden van massaal geweld is voor sommige docenten al jarenlange praktijk, voor veel anderen een nieuw idee. In dit artikel laat ik zien wat de kracht van een ontmoeting met een ooggetuige van de recente geschiedenis kan zijn en hoe dit onderdeel van de lessen over de oorlog zich heeft ontwikkeld. Voorop staat dat deze ontmoetingen nog jarenlang kunnen worden georganiseerd; er zijn overal mogelijkheden om de generaties met elkaar in contact te brengen, en die mogelijkheden groeien nog steeds. Geschikte ruimtes zijn zowel gewone klaslokalen als speciale plaatsen die verbonden zijn met de betreffende historische gebeurtenissen: zowel binnen als buiten in de open lucht, of tijdens een bezoek aan een herinneringsplek zijn bijzondere gesprekken mogelijk. Een gelegenheid om rustig te zitten en elkaar te kunnen zien en verstaan is een groot voordeel; maar er zijn ook al ontmoetingen via Skype tot stand gekomen die betekenisvol voor de betrokkenen zijn.

Wanneer we doorgaan met het geven van lessen over Holocaust en Genocide treden we in de voetsporen van degenen die gedurende de vervolging probeerden om leerlingen en soms hun eigen kinderen nog wat bij te brengen en zodoende elkaar en ook zichzelf te bemoedigen.

Immers, overal waar meerdere generaties samen waren, in onderduik, in gevangnissen of kampen, in getto's of onderweg op de vlucht, zijn pogingen gedaan om elkaar nog wat mee te geven en wat door te geven. Een kind leren lezen en schrijven, een groep jongeren informatie geven over de traditie waarin zij staan, elkaar tijdens de lange dagen en nachten gedichten en verhalen te vertellen, of liedjes te zingen.

In onze huidige samenleving zijn de omstandigheden onvergelijkbaar veel beter dan tijdens de oorlog en de vervolgingsjaren. De functie van een gesprek over oorlog en vervolging tussen de generaties kan wel vergelijkbaar zijn met die vroegere: van overdracht van herinneringen, van het delen van kennis en inzicht, van bemoediging, waarschuwing en aanwijzen. In een gesprek kan zowel basiskennis als verdiepende inzichten worden gedeeld en overgedragen, en kan sprake zijn van uitwisseling van levenservaring, vragen en twijfels. In een tijd waarin leerlingen een hekel hebben aan bevoogding en een belerende houding, past het de docent, de ooggetuige of de nabestaande hiermee rekening te houden, en zich wat dat betreft bewust in te houden. Uit verslagen blijkt dat leerlingen in Europa en de Verenigde Staten snel afhaken bij een frontale lezing vol boodschappen en lessen, maar dat ze een gesprek met een ooggetuige waarin ze hun vragen zelf kunnen formuleren juist geweldig waarderen. Niveaus van bestaande voorkennis variëren enorm, en vaak zien leerlingen pas in een ontmoeting met een ooggetuige de abstracte geschiedenis voor het eerst scherper of op een heel nieuwe manier voor zich, wat tot nieuwe vragen leidt. Het best haalbare is om gezamenlijk tot een eerlijk gesprek te komen over de eigen mogelijkheden en beperkingen. Daarbij is van belang dat leerlingen en studenten van tevoren de gelegenheid krijgen om vragen te bedenken, en dat de begeleidende docenten of organisatoren van de ontmoeting wanneer zij deelnemen aan het gesprek of het faciliteren, ook bereid zijn daarin hun eigen ervaringen, herinneringen en dergelijke te delen.

Collecties interviews en links

University of Southern California Shoah Foundation Institute, Visual History Archive. Website: <http://dornsife.usc.edu/vhi/> Dit is de collectie van bijna 52.000 gefilmde interviews met overlevenden van de Holocaust en daarbij betrokkenen, in 32 talen, uit 56 landen afkomstig. De meeste interviews zijn opgenomen in de jaren negentig, nadat filmregisseur Steven Spielberg deze organisatie oprichtte en betaalde met de opbrengsten van zijn film *Schindler's List*. Inmiddels is hier een actief educatief internationaal centrum uit gegroeid. Doelstelling van de organisatie is om deze collectie volledig toegankelijk te maken en bovendien uit te breiden met collecties interviews van andere genocides, met name de Armeense genocide, de massamoorden in Cambodja in de jaren zeventig, en de genocide in Rwanda. Via het eigen tijdschrift *Past Forward* worden nieuwe ontwikkelingen gedeeld.

Tweeduizend getuigen vertellen. In Nederland zijn door de USC Shoah Foundation ruim duizend interviews opgenomen, en buiten Nederland zijn er met onder meer geëmigreerde overlevenden die tijdens de oorlog in Nederland woonden nog eens duizend. Deze bijzondere collectie van 2000 interviews is nu toegankelijk gemaakt voor onderwijs en onderzoek via het Joods Historisch Museum en de Hollandse Schouwburg. Studenten en leerlingen kunnen bij een bezoek aan JHM of Hollandse Schouwburg via trefwoorden zoeken in de interviews en er opdrachten en werkstukken in maken. Zie: www.jhm.nl en <http://www.jhm.nl/bezoek/mediatheek/tweeduizend-getuigen-vertellen> De voor het project geïnterviewden zijn deels nog in leven. De informatie uit de interviews kan aanleiding zijn voor verdere stappen, een ontmoeting, nader onderzoek. Er zijn al verschillende projecten uit voortgekomen. Zie bijvoorbeeld het boek van Denise Citroen, die het interviewproject in Nederland coördineerde, over een serie ontmoetingen tussen overlevenden uit het project en hun kleinkinderen.

Digitaal Joods Monument. Er is een enorme hoeveelheid informatie bijeengebracht in het Digitale Joodse Monument. Hier is op familienaam en adres een archief gemaakt van joden die tijdens de oorlog in Nederland woonden, met informatie over wat er met hen is gebeurd. Wie meer vindt kan de informatie ook aan deze website toevoegen. Er zijn al verschillende educatieve projecten uit voortgekomen die kunnen inspireren om ook in de eigen omgeving of opleiding toe te passen. Zie <http://www.joodsmonument.nl/page/550153> voor het project Buren, in Amsterdam Zuid. Via het joods monument en de bijbehorende community kan ook contact gelegd worden met ooggetuigen. Steeds weer blijkt bij allerlei lokale initiatieven dat er nog ooggetuigen kunnen worden gevonden die bereid zijn hun ervaringen en herinneringen te delen met leerlingen en studenten.

Steunpunt Gast sprekers: in Nederland het centrale punt om een ooggetuige te vinden. Heeft zich in de loop der tijd zeer verbreed in het aanbod. Op de website is bovendien een lijst links naar tientallen verwante organisaties die ook gast sprekers aanbieden, zoals de Indische organisaties, de verschillende voormalige kampen in Nederland, organisaties van overlevenden, kinderen van collaborateurs, voormalige verzetsorganisaties, enz. enz.:

http://www.steunpuntgastspreekers.nl/links/linkoverzicht/cDU367_Linkoverzicht.aspx

Srebrenica: via het Steunpunt Gast sprekers is het mogelijk om Nederlandse Dutchbat-veteranen die in Bosnië zijn geweest, en om Bosnische vluchtelingen die nu in Nederland wonen uit te nodigen:

http://www.steunpuntgastspreekers.nl/onderwijs/lesmateriaal/DU13848_Het+drama+van+Srebrenica.aspx

Bosnië: In Bosnië zijn verschillende organisaties van overlevenden actief die benaderd kunnen worden. Bijvoorbeeld Sarajevo's Association of Concentration Camp Survivors, die ook een Women's

Division heeft. <http://www.accts.org.ba/about.html> Net als in Rwanda is ook in Bosnië de verwerking in volle gang, en nieuwe initiatieven zijn vaak omstreden. Zie bijvoorbeeld een artikel in The Guardian over de nieuwe film (december 2011) van Angelina Jolie over verkrachtingen tijdens de oorlog in Bosnië. <http://www.guardian.co.uk/film/filmblog/2011/dec/15/angelina-jolie-bosnia-rape-victims>

Rwanda: Er zijn in Frankrijk, België en Groot Brittannië initiatieven om de herinnering aan de genocide in Rwanda levend te houden. Via deze organisaties kan contact worden gelegd met overlevenden. zie Aegis website: <http://www.aegistrust.org/>

Wendy Whitworth (red.) In association with Kigali Memorial Centre, Rwanda, *We Survived, Genocide in Rwanda: 28 Personal Testimonies*

Jenoside., Kigali Memorial Centre Guidebook .Kigali Memorial Centre, Rwanda

Impunity Watch: De in Nederland gevestigde organisatie *Impunity Watch* heeft internationale debatten en expert meetings over de herinnering aan en verwerking van massaal geweld georganiseerd, en hierover een serie publicaties uitgebracht. Deze bevatten aanknopingspunten voor het onderwijs en voor initiatieven op educatief gebied. Zie:

<http://www.impunitywatch.org/en/publications>

Mensenrechten en Vluchtelingenorganisaties. Via een van de mensenrechten- en vluchtelingenorganisaties in Nederland is het ook mogelijk om gastsprekers en ooggetuigen te benaderen om tijdens een les of college te komen spreken. Denk bijvoorbeeld aan Vluchtelingenwerk Nederland, het UAF, Amnesty International, en Human Rights Watch.

Veel organisaties hebben educatieve medewerkers of afdelingen die hierbij behulpzaam kunnen zijn. Zie bijvoorbeeld <http://www.opschool.amnesty.nl/lesmateriaal-en-gastlessen/gastles-op-school>

Contacten met levende ooggetuigen van de Shoah voor gastlessen zijn mogelijk in alle landen in Europa en in veel landen daarbuiten. Levende ooggetuigen van andere genocides zijn ook in veel landen te vinden. Van de ooggetuigen zijn slechts enkelen georganiseerd te benaderen; veel loopt via persoonlijke contacten. Via organisaties die zich inzetten voor de herinnering aan de shoah en andere genocides zijn deze contacten wel te vinden en is een bezoek en ontmoeting te organiseren. Hier enkele internationale websites en organisaties als beginpunten voor het leggen van deze contacten.

United States Holocaust Memorial Museum. Museum en centrum voor onderzoek en kennis, met veel aandacht voor overlevenden die ook als gidsen en sprekers georganiseerd zijn in een Speakers Bureau: zie <http://www.ushmm.org/remembrance/>

Association of Holocaust Organisations. <http://www.ahoinfo.org/home.html> Een uitgebreide en onderhouden database van allerlei organisaties die zich bezighouden met de herinnering aan de Holocaust, in de VS en internationaal. Op de website een overzicht van organisaties per land, en de mogelijkheid om de complete database aan te vragen.

European Holocaust Research Infrastructure. Een project om kennis en inzicht te verzamelen, met elkaar te verbinden en toegankelijk te maken via een netwerk van archieven en specialisten. Een samenwerkingsverband tussen partners in veel verschillende landen, zie: <http://www.ehri-project.eu/partners> De coördinatie vindt plaats vanuit Amsterdam, en het project zal in eerste instantie lopen tot en met 2014: zie <http://www.ehri-project.eu/>

Israel, Yad Vashem. Internationaal kenniscentrum over de Shoah. <http://www.yadvashem.org/>

Literatuur:

Dit artikel is deels gebaseerd op Dienne Hondius, Oorlogslessen: Onderwijs over de oorlog sinds 1945. Bert Bakker, Amsterdam 2010. Hoofdstuk 5: Inzicht in de oorlogslessen als ontmoeting, bevat een overzicht en kritische van de ontwikkelingen op dit terrein, evenals suggesties voor de huidige praktijk.

Dienne Hondius, *De jeugd bij de les houden - Trends in de geschiedenis van het onderwijs over de Tweede Wereldoorlog*. Cogiscope, COGIS, Diemen 2011, no. 1, p. 18-22.

Dienne Hondius, *Onderwijs in en over het kamp. Auschwitz Bulletin*, januari 2012.

Ulrike Jureit, *Die Wucht der Erinnerung. Überlegungen zur Interaktion im biographischen Interview*. In: Friedhelm Boll & Annette Kaminsky (eds.), *Gedenkstättenarbeit und Oral History*. Berlin Verlag Arno Spitz 1999, p. 21-40.

Gottfried Kössler, *Gespaltene Lauschen. Lehrkräfte und Zeitzeugen in Schulklassen*. In: Fritz Bauer Institut (red.), *Zeugenschaft des Holocaust. Zwischen Trauma, Tradierung und Ermittlung. Jahrbuch Zur Geschichte und Wirkung des Holocaust 2007*. Frankfurt am Main 2007, (176-191).

Dori Laub, *Zeugnis ablegen oder die Schwierigkeiten des Zuhörens*, in: Ulrich Baer (red.), *'Niemand zeugt für den Zeugen'*. *Erinnerungskultur nach der Shoah*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 200, p. 68-83.

Wendy Lower, *Distant Encounter. An Auschwitz Survivor in the College Classroom*. In: Jürgen Matthäus (ed.), *Approaching an Auschwitz Survivor. Holocaust Testimony and its Transformations*. 2009, chapter 5, (95-117)

Manfred Struck, *Vermittelte Erfahrung – lebendige Geschichte. Die schulische Arbeit mit Zeitzeugen*. In: Friedhelm Boll & Annette Kaminsky (eds.), *Gedenkstättenarbeit und Oral History. Lebensgeschichtliche Beiträge zur Verfolgung in Zwei Diktaturen*. Berlin Verlag Arno Spitz 1999, p. 177-192.

United States Holocaust Memorial Museum, *Annual Report, and guidelines survivor affairs*. Washington, DC

Zie <http://origin-www.ushmm.org/remembrance/survivoraffairs/guideline.pdf>

USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, *Past Forward*, Spring 2011: Emerging Insights, Testimony in Academia. Los Angeles, 2011.

USC Shoah Foundation Institute, *Visual History Archive In Practice. The Use of Shoah Foundation Institute Video Testimonies in Higher Education*. Los Angeles, 2010.